

А. С. Кибинь, *Ятвяги в X-XI вв.: «балтское племя» или «береговое братство»? „Studia Slavica et Balcanica Petropolitana”, 2008, № 2 (4), с. 117-132.*

Сярод даследчыкаў розных галін гуманітарнай навукі найбольш таямнічым народам Усходняй Еўропы са старонак сярэднявечных летапісаў і хронік лічацца „яцьвягі”. Колькасць і аб’ём звестак пісьмовых крыніц пра іх застаецца па-ранейшаму адносна невялікі, аднак бібліятэка па яцьвяжскай праблематыцы складае сотні кніг і артыкулаў¹. Праўда, у пераважнай большасці даследаванняў яцьвягі вызначаліся і трактаваліся (надалей вызначаюцца і трактуюцца) як **балцкае племя (варыянты: старажытнапрускае племя, літоўскае племя) — дастаткова маналітная група, выразна адмежаваная ад суседзяў, якая валодае агульнасцю паходжання, асаблівай мовай, культурай, тэрыторыяй і саманазвай** (класічная „сталінская” фармулёўка народнасці, нацыі, народа/этнаса). Таму намаганні даследчыкаў на працягу XX ст. былі накіраваны на тое, каб апісаць асаблівую мову, тэрыторыю, археалагічную культуру і саманазву — усе тыя прызнакі, якімі, як меркавалася, валодалі яцьвягі. Дзеся гэтага ў 1959 г. была створана на Беласточчыне адмысловая Комплексная яцьвяжская экспедыцыя, якая аб’яднала спецыялістаў з розных краін (Польшча, Швецыя, Літва, СССР) і розных галін навук: лінгвістаў, археолагаў, гісторыкаў, прыродазнаўцаў, антрапологаў². У выніку дзейнасці Экспедыцыі засталася больш дэкларацый і пажаданняў, чым пераканаўчых і абгрунтаваных адказаў і прапаноў.

Пасля доўгага перапынку чарговую спробу зразумець і ахарактарызаваць „летапісных яцьвягаў” пачаў малады пецярбургскі даследчык Аляксей Кібінь з кафедры гісторыі славянскіх і балканскіх краін гістарычнага факультэта Санкт-Пецярбургскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Адразу зазначым, прапановы і высновы А. Кібіня найбольш арыгінальныя і цікавыя з вядомых, якія адпавядаюць сучаснаму ўзроўню навукі. Таму яны не могуць пакінуць абыякавым кожнага даследчыка старажытнасцей рэгіёна паміж Нёманам і Бугам з усходу на захад, Мазурскімі азёрамі і Прыпяццю з поўначы на поўдзень.

¹ Адзіная нам вядомая бібліяграфія, складзеная Ядвігай Матэльскай і Ёлантай Пахадовіч-Май, утрымлівае каля 900 пазіцый за 30 год з 1945 па 1975 гг. (Jadwiga Matelska, Jolanta Pochodowicz-Maj, *Bibliografia Jaćwieży (materiały z lat 1945-1975)*, Białystok 1985). На жаль, запланаваныя наступныя тамы „яцьвяжскай бібліяграфіі” — да 1945 г і пасля 1975 г., засталіся пакуль не рэалізаванымі.

² Пэўным падсумаваннем дзейнасці Комплекснай яцьвяжскай экспедыцыі была II Міжнародная навуковая канферэнцыя „Jaćwież w badaniach 1955-1975”, якая адбылася ў Беластоку 3-4 кастрычніка 1975 г. Матэрыялы дадзенай канферэнцыі былі надрукаваны ў адмысловым томе выдання „Rocznik Białostocki” (t. XIV) у 1981 г.

Высновы А. Кібіня можна прадставіць наступным чынам — яцвягі *Аповесці мінулых часоў* не былі ад пачатку „балцкім племенем”. Немагчыма акрэсліць раз і назаўсёды кола асоб, якіх уключала гэтая назва — яе сэнс змяняўся не толькі на працягу часу, але і ў залежнасці ад таго, хто, калі і дзе ўяўляў яцвягаў. У навуковых колах XX ст. панаваў вобраз старажытнага „балцкага племені”, у асяродзі інтэлектуалаў XVI–XIX ст. — вобраз ваяўнічых „лясных дзікуноў”. З крыніц XIII ст. узнікае актуальны вобраз ментальнай геаграфіі, якая структуіравала складаную палітычную сітуацыю ў балцкіх грамадствах басейна Нёмана, Бебжы, Нарвы, Галдапы і іншых рэк Сувалкіі і Мазурскага паазер’я. Яшчэ адзін вобраз (уласная прапанова А. Кібіня — Г. С.) — „берагавое братэрства” — яцвягі ў X — сярэдзіне XI ст. былі народам-бандай, галоўным заняткам якога былі суднаходства, промыслы і вайна ў басейне Верхняга Нёмана, Пабужжа і Папрыпяцця. Да сярэдзіны XI ст. яны, як палітычна незалежная групоўка (ці некалькі групавак), спынілі сваё існаванне. З сярэдзіны XI ст. гэты тэрмін становіцца экзатэнізмам, які абазначаў балтамоўнае язычніцкае насельніцтва Паўночна-Усходняй Польшчы, Пабужжа і Верхняга Панёмання.

У першую чаргу адзначым, што інтэлектуальным узорам і крыніцай натхнення для пецябургскага даследчыка стала кніга амерыканскага археолага румынскага паходжання Фларыяна Курты *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700. (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, Fourth Series. Cambridge; New York, 2001)*. Фларыян Курта прытрымліваецца погляду, што „этнічнасць з’яўляецца калектыўнай рэалізацыяй грамадскіх знакаў адrozenня”. У выпадку славян (таксама авараў, франкаў, готаў і іншых) ранняга сярэднявечча „этнічнасць” была новастворанай грамадскай і культурнай формай грамадскай мабілізацыі, якая выкарыстоўвалася для вырашэння акрэсленых палітычных мэт, а таксама была функцыяй уладных адносін з іх эмблематычным характарам. Галоўная ідэя аўтарскай канцэпцыі наступная — фармаванне славян не мае нічога супольнага з этнагенезам, яны былі „створаныя візантыйцамі”, гэта значыць сталі вынікам класіфікацыі і азначэннем у візантыйскіх творах груп насельніцтва, якія актывізаваліся на паўночнай мяжы імперыі ў VI–VII стст. н.э. Гэта візантыйскія аўтары карысталіся тэрмінамі „склавіны” і „анты”, каб надаць сэнс працэсам групавой ідэнтыфікацыі, якія адбываліся на іх вачах на Дунаю. Таму славянская групавая тоеснасць „не сфармавалася на багністых тэрыторыях Прыпяці, а толькі ў цені крэпасцей Юсцініяна”.

Вызначым галоўныя метадалагічныя і метадычныя асновы, на якіх А. Кібінь будзе свае высновы: 1) выкарыстоўванне новых тэорый і накірункаў у пытаннях інтэрпрэтацыі пісьмовых, археалагічных і лінгві-

стычных крыніц, якія нам прапануюць прадстаўнікі постмадэрнізму, феменалогіі і герменеўтыкі; 2) метады і высновы прадстаўнікоў „венскай школы гістарычнай этнаграфіі” — Рэйнгард Венкус, Гервіг Вольфрам і Вальтэр Польш³; 3) комплекснасць і міждысцыплінарнасць; 4) недагматычнасць пазіцыі, а яе эластычнасць.

Гаворачы пра выкарыстоўванне новых метадаў аналізу крыніц разнастайных навук і іх абгрунтаванае спалучэнне, мы маем на ўвазе наступнае — важнейшай кропкай адліку новых інтэрпрэтацый з’яўляецца неабходнасць даследаванняў вядомых крыніц з мэтай высвятлення кантэкстаў, у якіх яны ствараліся і знаходзіліся. Адносна археалагічных крыніц, знакавымі з’яўляюцца перамены ў інтэрпрэтацыі матэрыяльнай культуры, заснаванай на крытыцы метадалогіі Густава Касіны і Верэ Гордана Чайлда (татальна пануючая ў савецкай і дамінуючая ў постаўскай археалогіі), якая аўтаматычна звязвала матэрыяльную культуру з „этнічнасцю” носбітаў дадзенай культуры. Пазіцыя прапанаванай крытыкі простая: аўтаматычнае звязванне аб’ектаў матэрыяльнай культуры і тоеснасці этнічнай групы, якая іх выкарыстоўвае, з’яўляецца неадэкватнай інтэрпрэтацыяй, таму што аб’екты могуць існаваць у разнастайных кантэкстах, такіх як сацыяльная ідэнтычнасць, мода, рэгіянальныя асаблівасці, храналагічныя і г.д. Такім чынам, разуменне аб’ектаў матэрыяльнай культуры вяртаецца з этнічнага пераважна ў сацыяльны і нават індывідуальны кантэкст. Таксама пісьмовыя крыніцы неабходна разглядаць, як прадукт культурнага дыскурсу сваёй эпохі, як літаратурныя творы напісаныя ў адпаведных жанравых канвенцыях, поўныя культурных стэрэатыпаў і якія адлюстроўваюць дыскурсіўную, палітычную і культурную практыку свайго аўтара, а не як гістарычную ісціну альбо яе сляды.

Гаворачы пра метады і высновы прадстаўнікоў „венскай школы гістарычнай этнаграфіі”, важнейшымі вылучаюць наступныя: 1) канструяванне этнічных адрозненняў адбывалася ў шчыльнай сувязі з узнікненнем прэтэндуючых на выключнае становішча сацыяльных груп, інстытутаў, палітычных структур і іх ідэалагічнае афармленне, г.зн. абгрунтаванне свайго існавання і дзеянняў; 2) у збіранні падобных груп важнае значэнне мела не толькі „палітыка”, але і „традыцыя”, эсэнцы-

³ Звернем увагу на галоўныя працы венскіх даследчыкаў: R. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen „gentes”*, Köln — Wien 1977; W. Pohl, *Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration*, Stuttgart 2002; idem, *Die Germanen*, München 2000; idem, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, München 1988; H. Wolfram, *Das Reich und die Germanen: Zwischen Antike und Mittelalter, Das Reich und die Deutschen*, Berlin 1990; idem, *Typen der Ethnogenese. Ein Versuch*, [in:] *Die Franken und die Alemannen bis zur „Schlacht bei Zülpich” (496/497)*, Berlin — New York, 1998, p. 608-627.

яй якой быў міф пра агульнае паходжанне; 3) на падставе дадзенага міфа ствараліся магчымасці аб'яднаць і паставіць у адзін шэраг людзей рознага паходжання; 4) носьбітам традыцыі быў адносна невялікі калектыў, названы Р. Венкусам „ядром традыцыі” — *traditionskern*, звычайна ваенная эліта, якая яе захоўвала і перадавала іншым групам, якія былі ўцягнуты ў працэс „збірання”.

Значэнне новых падыходаў у этнагенетычных даследаваннях заключаецца ў тым, што ўстойлівыя канцэпты, такія як маналітнасць ідэнтычнасці, нязменная тэрытарыяльная прыналежнасць культуры альбо погляд, згодна якому нацыянальная самасвядомасць фармуецца з „культурнага ядра” і „гістарычных слаёў”, грунтоўна расхістаны. Культурныя і этнічныя стэрэатыпы, якія нам вядомы з антычнасці („грэк”, „рымлянін”, „варвар”, пазней раннесярэднявечныя „германец”, „славянін” і т.п.), зараз выглядаюць як канструкты, у якіх хаваецца шматлікасць разнастайных ідэнтычнасцей, а не статычныя і нязменныя „этнічныя” альбо „культурныя” катэгорыі. Прапануецца разглядаць „старажытныя народы” як нестабільныя катэгорыі групавой ідэнтычнасці, якая вызначаецца пераважна палітычнымі фактарамі. Менавіта апошнія ўвесь час змяняюць і маніпулююць дадзенай ідэнтычнасцю. На жаль, рэцэнзія не месца для больш пашыранага і разгорнутага аналізу і прадстаўлення пазіцый новых тэарэтычных накірункаў у сучаснай этналогіі, археалогіі, культурнай антрапалогіі і гістарыяграфіі. Верыфікацыя беларускага матэрыялу згодна гэтых новых пазіцый (альбо выкарыстоўванне іх для беларускіх нацыянальных дыскурсаў) гэта тэма асобнага манаграфічнага даследавання.

Пецябургскі навуковец Аляксей Кібінь стаў першым, хто выкарыстаў вышэйадзначаныя новыя метадалогіі і падыходы ў інтэрпрэтацыі этнакультурных працэсаў у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе ў раннім сярэднявеччы да беларутэністычнай тэматыкі. Па прыкладзе Фларыяна Курты, прымаецца паняцце „стварэнне”. Як у выпадку са славянамі кнігі амерыканскага даследчыка, А. Кібінь у дадзенае „стварэнне” уключае як вонкавыя (суседскія) уяўленні, гэтак і самаідэнтыфікацыю, а галоўнай прычынай яго былі змены палітычнага, сацыяльнага і культурнага кантэксту на пэўнай тэрыторыі. Ён прапануе замест вывучэння маналітных этнічных груп як бесперапынных гульцоў гісторыі, даследаванне якіх робіцца амаль немагчымым, звярнуць увагу на працэсы „збірання” этнічных груп (узнікненне новых палітычных арганізмаў), „рэканструкцыі” (звязанай з перадачай калектыўнай памяці і традыцыі) і вонкавага ўспрыняцця.

У падставы сваёй канцэпцыі А. Кібінь кладзе наступныя палажэнні: 1) раннесярэднявечныя этнічныя групы не былі нязменнымі аб'яднаннямі, а наадварот з'яўляліся гетэрагеннымі структурамі са зменлівым

складам; 2) галоўным паняццем сучаснага этнакультурнага даследавання становіцца этнічная ідэнтычнасць як праява прыналежнасці да асобай групы, якая адрозніваецца ад іншай; 3) выяўленне і праяўленне этнічнай ідэнтычнасці заўсёды залежала ад канкрэтнай сітуацыі — гэта „сітуацыйны канструкт”. Значыцца, у розных абставінах адзін і той жа чалавек мог атаясамліваць сябе з рознымі групамі і выступаць прадстаўніком (членам/сябрам) розных груп. У ідэнтыфікацыі розных буйных калектываў рэальнае крэўнае сваяцтва не іграла грунтоўнай ролі — важней было сваяцтва „ўяўнае”; 4) падставай для самаідэнтыфікацыі быў своеасаблівы малюнак свету, уласцівы кожнаму чалавеку, які выяўляўся ў тым ліку ў падзяляемых ім міфах і вераваннях, у разнастайных сэнсах, якімі надзяляліся людзі, элементы матэрыяльнай культуры і інстытуты, якія падзяляліся на „сваіх” і „чужых”; 5) канструаванне этнічных адрозненняў адбывалася ў шчыльнай сувязі з узнікненнем прэтэндуючых на выключнае становішча сацыяльных груп, інстытутаў, палітычных структур і іх ідэалагічнае афармленне, г.зн. абгрунтаванне свайго існавання і дзеянняў; 6) у стварэнні групы не менш важныя сумесныя дзеянні і сімвалічнае выяўленне калектывнай салідарнасці ў матэрыяльнай культуры; 7) неабходна ўлічваць, што ў гістарычных крыніцах адзін і той жа „этнонім” можа ўжывацца ў розных значэннях (палітычным, сацыяльным, культурным і моўным), якія змяняюцца з часам і ў залежнасці ад апісваючай сітуацыі; 8) пра большасць раннесярэднявечных этнічных груп нам вядома выключна з вонкавых чужых апісанняў — дзе пад выкарыстанымі ў іх вызначэннямі часта хаваюцца не рэальныя самаідэнтыфікацыі, а вобразы „ментальнай геаграфіі”, якія сфармаваліся для адлюстравання складнай і зменлівай рэчаіснасці, якую неабходна нейк зразумець і вызначыць.

Важнейшай праблемай, з якой сутыкнуўся А. Кібінь, гэта пераадоленне гістарыяграфічнага стэрэатыпу — уяўлення яцвягаў як нязменнай у часе этнічнай адзінкі з абавязковай наяўнасцю ўласных саманазвы, мовы і тэрыторыі. Адзначым, гэта ў яго цудоўна атрымалася. У першую чаргу А. Кібінь справядліва адмаўляе падыход (развіты і замацаваны ідэалагічна савецкай этнаграфіяй і археалогіяй) разглядаць „дадзяржаўныя” этнічныя групы ў рэчышчы канцэпцыі „племя — як першай стадыі этнічнага развіцця чалавечага грамадства”, згодна якой заснаваныя на радавых сувязях „плямёны” адносна статычныя, яны валодаюць агульнасцю паходжання, уласнай саманазвай, адзінай мовай альбо дыялектам, культурай, тэрыторыяй і падзяляюцца на меншыя плямёны і роды.

Ужо наконт мовы яцвягаў меркаванні даследчыкаў падзеленыя: адны лічаць іх усходнімі балтамі („літоўскім племенем”) — Аляксандр Брукнер, Эдуард Вольтэр, Ян Развадоўскі; другія — заходнімі балтамі,

блізкімі да прусаў — Ян Атрэмбскі; трэція вылучаюць асобную яцьвяжскую моўную групу, пераходную паміж літоўскай і прускай — Зігмас Зінкявічюс, Алёйзас Відугірыс, Аляксандр Каміньскі. Яшчэ ў 90-х гадах мінулага стагоддзя нашчадкамі яцьвягаў прызнаваліся носьбіты астраўнога „зэтэльскага дыялекту”, на якім зусім нядаўна размаўлялі жыхары некалькіх вёсак Дзятлаўскага раёна Гродзенскай вобласці⁴.

Яшчэ больш складаным з’яўляецца пытанне вылучэння тэрыторыі яцьвягаў. Найбольш распаўсюджаным пунктам погляду апошніх дзесяцігоддзяў з’яўляецца лакалізацыя іх у Паўночна-Усходняй Польшчы на поўнач ад ракі Нарвы, у вярхоўях рэк Бебжы і Чорнай Ганчы, у Сувалкіі і суседніх раёнах Мазурскага Паазер’я (А. Каміньскі, Ежы Налеппа, Ежы Ахманьскі, Адольфас Таўтавічус, Фрыда Гурэвіч). Пры гэтым назва „яцьвягі” на іх думку ахоплівала тэрыторыю „вялікага племені”, якое падзялялася ў сваю чаргу на чатыры „малыя племені”: у паўночна-заходняй частцы — судаваў, паўночна-ўсходняй — дайнаваў, на паўднёвым захадзе — полексян ці паляшан, і ўласна яцьвягаў у цэнтры. Аднак у дадзеным рэгіёне назіраецца археалагічная пустка з канца VIII — да сярэдзіны XI ст. Беларускія і расейскія даследчыкі далучаюць да арэала рассялення яцьвягаў яшчэ Верхняе Панямонне, лічачы на падставе тапанімікі і гідранімікі, а таксама археалагічных дадзеных (культура каменных курганоў і каменных магіл X-XIV стст.), што першаснае насельніцтва гэтага рэгіёна было балцкім, якое пазней было аславянлена (Алег Трубачоў, Уладзімір Тапароў, Аляксандр Мядзведзеў, Валянцін Сядоў, Яраслаў Зверуга, Ала Квяткоўская, Аляксандр Краўцэвіч, А. Відугірыс).

У дадзенай забытанай сітуацыі А. Кібінь першачарговай навуковай задачай лічыць „прасачыць развіццё этноніма яцьвягі, высветліць накірункі запазычвання і распаўсюджвання ў розных пісьмовых і вусных традыцыях і вызначыць, калі пад гэтым тэрмінам можа хавацца рэальная самаідэнтыфікацыя, а калі — толькі вобраз ментальнай геаграфіі” (с. 122). Назва „яцьвягі” на працягу некалькіх стагоддзяў ад першага з’яўлення на старонках крыніц (*Аповесць мінулых часоў*) існуе выключна ў летапіснай традыцыі Русі. Вядомы толькі 4 паведамленні: 983, 1038, 1112, 1196 г. — паходы рускіх князёў. З іх немагчыма зразумець, што гэта за група і дзе яна існуе. Пад 1196 г. паведамляецца аб іх „твердзях” і іх уласных паходах на Валынь. Пецябургскі даследчык адзначае, што пісьмовыя крыніцы не дазваляюць прыняць ранейшую навуковую класіфікацыйную схему, па якой яцьвягі падзяляюцца на чатыры часткі адзінага „племені” — яцьвягі, судовы, дайновы і полексяне (паляшане). У XIII ст. усе гэтыя назвы функцыянавалі адначасова ў роз-

⁴ A. Vidugiris, *Zietelos lietuvių šnekta*, Vilnius 2004, s. 42-45.

ных моўных традыцыях для абазначэння адной і той жа рэчаіснасці — насельніцтва Сувалккі с навакольнымі тэрыторыямі. Унутры гэтай „яцьвяжскай” прасторы сапраўдную ролю ў групавой ідэнтыфікацыі ігралі не гэтыя назвы, а меншыя тэрытарыяльныя азначэнні, вытворныя ад тапонімаў — Крысмен, Пакіма.

Няма таксама адзінства і сярод археолагаў па пытаннях вылучэння „археалагічных характарыстык яцьвяжскага племені”. З аднаго боку маем працяглы археалагічны вакуум у Сувалккі (традыцыйнай яцьвяжскай тэрыторыі), з другога боку пахавальныя помнікі Верхняга Панямоння (як быццам „яцьвяжскія” каменныя курганы і каменныя магілы) датуюцца вельмі шырока X-XVI стст., а іх этнічная прыналежнасць надалей застаецца дыскусійнай⁵. Недахоп інфармацыі гістарычных і археалагічных крыніц А. Кібінь прапануе папоўніць звяртаннем да этымалогіі назвы яцьвягі.

Справядліва адкідваючы раней прапанаваныя версіі (фантастычныя — Тэадора Нарбута, Мікалая Акіялевіча, Ёнаса Басанавічуса, А. Брукнера, Е. Кухарскага і навукова абгрунтаваныя — Казімераса Бугі, Е. Ахманьскага, Е. Налепы, У. Тапарова, Вітаўтаса Мажуліса), А. Кібінь акцэнтуюе ўвагу і падрабязна разглядае (развіваючы меркаванне В. Мажуліса) магчымасць растлумачыць тэрмін „яцьвягі” ў параўнанні з вядомымі тлумачэннямі іншых этнасацыяльных груп з рускіх летапісаў — **варяг, калбяг і буряг**, звязаных з паўночнаеўрапейскімі традыцыямі і рэаліямі. „Ва ўсіх гэтых выпадках славянскаму -ег (-яг) на канцы слова адпавядае скандынаўскі суфікс -ingr, і трэба меркаваць, яцьвягі не з’яўляюцца выключэннем” (с. 126). На думку А. Кібіня, трэба прызнаць тэрмін „яцьвяг” старажытнапаўночных (германскіх) каранёў, а найбольшае фанетычнае падабенства славянскай форме „яцьвяг” выяўляе імя „**Jatvigr**”, вядомае з Сагі аб Кнютлінгах і якое адпавядае англасаксонскаму **Eadwig/Edwy** (*ead* — „удачлівы”, *wig* — „вайна”). Таму пецяярбургскі даследчык робіць выснову: „верагодна, што славянскае „яцьвяг” як назва групы звязана са старажытнапаўночным *jatvingr*, патранамічным вытворным ад імя „**Jatvigr**” і азначае альбо „нашчадак яцьвяга”, альбо „чалавек яцьвяга” (с. 127).

Прызнаючы паўночныя (шырэй германскія) карані летапіснага тэрміна яцьвягі, А. Кібінь ставіць наступныя важныя пытанні: а) што за група фігуруе пад гэтай назвай у крыніцах X-XI стст.? б) як маючая падобную этымалогію назва пачала абазначаць людзей, якія гаварылі на балцкіх дыялектах? Адказы на гэтыя пытанні аўтар прапанауе на падставе ўні-

⁵ В. В. Седов, *Ятвяги*, [в:] *Финно-угры и балты в эпоху средневековья*, Москва 1987, с. 411-419; Я. Г. Зверуго, *Верхнее Понеманье в IX-XIII вв.*, Минск 1989, с. 31-36; А. В. Квятковская, *Ятвяжские могильники Белоруси (XI-XIV вв.)*, Вильнюс 1998.

кальных дадзеных ваўкавыскага дыялекту, а таксама вынікаў археалагічных даследаванняў беларускіх навукоўцаў у 60-90-х гадах мінулага стагоддзя ў Панямонні і Заходнім Палессі. Як заўважылі дыялектолагі, у ваўкавыскім дыялекце „яцьвезь” азначае „рачны якар”⁶. Гэта слова зафіксавана на невялікай тэрыторыі вакол г. Ваўкавыска. Таму А. Кібінь не сумняваецца, што яно ўзнікла менавіта тут у выніку пераносу назвы з групы на адзін з атрыбутаў, які асацыяваўся з ёй. Хутчэй за ўсё, дыялектызм з’яўляецца водгукам сітуацыі, калі ў ваколіцах Ваўкавыска па р. Рось і яе прытоках хадзілі лодкі, забяспечаныя жалезнымі якарамі, якія па паданнях называліся мясцовымі „яцьвяжскімі”. Як мяркуе А. Кібінь, падобная сітуацыя ў Верхнім Панямонні магла скласціся толькі аднойчы ў 2-й палове — канцы X ст. — пачатку XI ст.

У гэты час, калі традыцыйная яцьвяжская тэрыторыя Сувалкія надалей знаходзілася ў археалагічным вакууме, у Верхнім Панямонні існуюць умацаваныя паселішчы ў Ласосне-Велькай (гміна Кузніца-Беластоцкая) і Радагошчы, 15 км ад Навагрудка, а таксама засноўваюцца новыя гарадзішчы — Індура на Свіслачы, Кульбачына ў Шчучынскім раёне, а таксама Муравельнік у Ваўкавыску. Культура двух апошніх умацаваных паселішч выявіла выразныя скандынаўскія ўплывы. Менавіта сувязь знаходак з паўночнай вайскова-дружыннай культурай у сукупнасці з керамікай дазволілі датаваць гэтыя помнікі канцом X — першай паловай XI ст. (ланцэтападобныя наканечнікі стрэл і копій з арнаментаванай утулкай з Кульбачына, шпоры, ланцэтападобныя наканечнікі дзід і стрэл, жалезны ключ і падвескі ў стылі Баррэз Муравельніка, выпадкова знойдзены меч з ваколіц Гродна). Большасць даследчыкаў (Ф. Гурэвіч, Я. Звяруга, А. Краўцэвіч) бачылі ў названых гарадзішчах апорныя пункты Русі (альбо ўсходніх славян), якая быццам пачала з канца X ст. каланізацыю рэгіёна. А. Кібінь адмаўляе іх інтэрпрэтацыі як рускіх, звяртаючы ўвагу на адсутнасць пераемнасці паміж імі і ўласна рускімі гарадамі: у Кульбачыне, Індуры, Муравельніку, Радагошчы каля сярэдзіны XI ст. спыняецца жывіцё, большасць з гарадзішчаў гіне ў пажарах. Якраз у сярэдзіне — другой палове XI ст. узнікае новы Горадзен, узводзяцца ўмацаванні ў Навагрудку, трохі пазней у Ваўкавыску — Шведская гара, і ў Слоніме.

Далей А. Кібінь робіць меркаванне, што ваўкавыскае слова „яцьвезь” указвае на суднаходства як адзін з галоўных заняткаў яцьвягаў. Ён абавіраецца на назіранні Валянціна Булкіна і Уладзіміра Зоцанкі пра выкарыстоўванне Нёмана як гандлёвай магістаралі на шляху з вараг у грэкі яшчэ да пачаткаў развіцця шляху па Волхаве і Дзвіне⁷. На жаль, на сён-

⁶ Т. П. Сцяшковіч, *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*, Мінск 1972, с. 576.

⁷ В. А. Булкін, В. Н. Зоценко, *Среднее Поднепровье и Неманско-Днепровский путь в IX-XI вв.*, [в:] *Проблемы археологии Южной Руси*, Киев 1990, с. 117-123.

ня яшчэ мала знаходак для пераканаўчых высноў. Аднак адзінкавыя грунтоўныя пацвярджэнні ў існаванні магістралі, якая звязвала Куршскае ўзбярэжжа Балтыкі з Палессем існуюць. Гэта скандынаўскія прадметы, выяўленыя падчас раскопак Алега Іова на ўмацаваных паселішчах Гарадзішча каля Пінска (вілка з загнутымі зубцамі) і Франапаль каля Брэста (наканечнік ад похвы мяча, з выявай апошняй бітвы Одзіна і Фенрыра)⁸. Абодва гарадзішчы ўзнікаюць у другой палове X ст., а жыццё на іх у выніку вайсковага нападу раптоўна спыняецца на мяжы X-XI стст. З усяго гэтага А. Кібінь робіць цікавую і вартую ўвагі выснову — менавіта насельніцтва спаленых у канцы X і сярэдзіне XI ст. паселішчаў можна атаясамліваць з яцьвягамі, якія ўзгадваюцца ў паведамленнях рускіх летапісаў 983 і 1038 г.

Гэтымі яцьвягамі называлася змешаная полікультурная вайсковая групоўка, якая ўзнікла ў другой палове X ст. у Верхнім Панямонні і Паўночным Палессі. Яна займалася, як калбягі ў Прыладожжы, вайной, промысламі і забяспячэннем рачнога гандлю па Нёмане, які злучыў самбійскі Кауп (пачатак IX — 1016 г.) з дняпроўскім і бугскім басейнамі (Кіевам і Чэрвеньскімі гарадамі). На думку А. Кібіня, яцьвягі не ўяўлялі сабою моўнага і культурнага адзінства. У іх складзе можна вылучыць германамоўны кампанент (выхадцы са Скандынавіі і іх нашчадкі), балтамоўны (як мясцовых, так і прыбылых з узбярэжжаў Балтыкі), а таксама славянамоўны — сведчанне: кераміка, звязаная з Валынню. У дадзеным выпадку мы маем справу ў пэўным сэнсе з сацыяльным тэрмінам, які абазначаў род заняткаў: яцьвяжская дружная культура не шмат чым адрознівалася ад культуры варагаў Русі. Разам з тым узнікненне асобнай назвы для гэтай групы сведчыць аб неабходнасці асаблівай самаідэнтыфікацыі для яе прадстаўнікоў, якая адлюстроўвала еднасць калектыву і яго супрацьпастаўленасць іншым. „Збіранне” яцьвягаў трэба аднесці да другой паловы X ст., калі ўзнікаюць названыя гарадзішчы і адкрытыя паселішчы. Таму паход Уладзіміра ў 983 г. выкліканы жаданнем усталяваць кантроль на Бугска-Нёманскім гандлёвым шляху. Спаленне Франапаля, Гарадзішча і заснаванне Бярэсця добра ўпісваюцца ў малянак рускай экспансіі канца X ст. (таксама знішчэнні на Муравельніку-Ваўкавыску, дзе жыццё працягвалася пасля адбудовы да сярэдзіны XI ст.).

⁸ А. В. Іоў, В. С. Вяргей, *Гандлёва-эканамічныя сувязі насельніцтва заходняга Палесся ў IX — пачатку XI стст.*, [у:] *Гістарычна-археалагічны зборнік. Памяці Міхася Ткачова*, Мінск 1993, ч. 1, с. 117-134; В. И. Кулаков, О. В. Иов, *Наконечники ножен меча из кургана 174 могильника Кауп и с городища Франополь*, [в:] *Краткие сообщения Института археологии РАН*, вып. 211, Москва 2001, с. 77-84.

Варта таксама ўважлівей прыглядзецца да меркавання А. Кібіня пра асаблівую ролю ў палітыцы на яцьвяжскім накірунку Святаполка, уладара Турава і Бярэсця. На яго думку, у выніку ўсталявання кантактаў апошняга з Баляславам Храбрым, у пачатку 1009 г. з хрысціянскай місіяй да яцьвягаў быў накіраваны св. Бруна Кверфурцкі, падарожжа якога трагічна скончылася 9 сакавіка „на памежжы Русі і Літвы”. Менавіта Святаполк быў найбольш зацікаўленай асобай у місіі Бруна. Пасля працяглай вайны Святаполка з Яраславам, першы прайграў у 1019 г., аднак Бярэсце засталася пад кантролем Польшчы, магчыма пад польскія ўплывы папалі і яцьвягі. Не выключана, што ў 30-х гадах XI ст. рэгіён мог быць у сферы ўплываў (альбо ў шчыльных сувязях — літоўцы і яцьвягі былі яго саюзнікамі) мазавецкага князя Мацлава. Гэтым можна вытлумачыць мазавецкія пахаванні і артэфакты на тэрыторыі беларускага Панямоння. Падтрымка Яраславам кіеўскім новага польскага князя Казіміра Аднавіцеля супраць Мацлава (паходы 1038 г. на яцьвягаў, 1040 г. — на Літву, 1041 г. — у Мазовію, 1047 г. — перамога над Мацлавам) паспрыяла кардынальным зменам у Верхнім Панямонні. Па-першае, змяняецца структура пасялення — занікаюць Індура, Кульбачына, Радагошча, Муравельнік, з’яўляюцца Горадзен, Ваўкавыск, Слонім і Наваградак. Па-другое, з сярэдзіны XI ст. зноў абжываюцца тэрыторыі Сувалкіі (праз амаль 350 год), як вынік магчымага адтоку насельніцтва з Панямоння. Пры гэтым працягваюцца сувязі са Скандынавіяй (падвескі XII ст. з гарадзішча Еглінец⁹). Такім чынам, А. Кібінь сцвярджае, што „яцьвягі да сярэдзіны XI ст. як палітычна незалежная групоўка (ці некалькі групавак), якія займаліся ў Панямонні і Палессі суднаходствам і промысламі, спынілі сваё існаванне. З сярэдзіны XI ст. гэты тэрмін робіцца экзатэнізмам, які абазначаў балтамоўнае язычніцкае насельніцтва Паўночна-Усходняй Польшчы, Пабужжа і Верхняга Панямоння” (с. 131).

Падсумоўваючы падрабязны аналіз артыкула Аляксея Кібіня, прысвечанага новаму разуменню таямнічых „яцьвягаў” і новым інтэрпрэтацыйным магчымасцям палітычнай і этнакультурнай сітуацыі ў Верхнім Панямонні і Заходнім Палессі, адзначым наступнае. Прапанаваная нестандартная канцэпцыя адразу абудзіла і ажывіла зацікаўленасць „яцьвяжскай праблематыкай”, надала ёй другое жыццё. Цяпер больш выразнымі бачацца накірункі навуковых пошукаў, вынікі якіх падмацуюць альбо адкінуць меркаванні пецяrbургскага даследчыка. У першую чаргу неабходна правесці новыя раскопкі ўмацаванняў гарадзішчаў з наступны-

⁹ G. Iwanowska, A. Niemyjska, *Pendants from the earthwork at Jegliniec: Janving links with North and North-East European culture environment*, „Archaeologia Lituanica”, Vilnius 2004, vol. 5, p. 92-108.

мі дэндрахраналагічнымі аналізамі, што дасць больш верагодны час іх паўставання. Разам з тым трэба правесці глыбокую верыфікацыю (храналагічную і тыпалагічную) наяўнага археалагічнага матэрыялу з абавязковай публікацыяй на сучасным узроўні. Абавязкова накіраваць свае намаганні на пошукі і даследаванні новых помнікаў на так званай „яцьвяжскай тэрыторыі”. Вельмі важная праца чакаецца ад лінгвістаў, асабліва ў галіне антрапанімікі, дыялекталогіі і гістарычнай лінгвістыкі. Сёння немагчыма абысціся ў вывучэнні этнакультурных працэсаў у раннім сярэднявеччы без новых дасягненняў культурнай антрапалогіі і гісторыі. Перад апошнімі стаіць задача па-новаму пераасэнсаваць крыніцазнаўчую базу і інфармацыю гэтых крыніц.

Генадзь Семянчук
(Гродна)